

MÖVZU: "BEYNƏLXALQ DƏNİZ HÜQUQU".

PLAN:

G İ R İ Ş

1. Beynəlxalq dəniz hüququnun anlayışı, prinsipləri və mənbələri.
2. Beynəlxalq dəniz məkanlarının təsnifatı.
3. Dəniz məkanlarından istifadədə beynəlxalq əməkdaşlığın təşkilati mexanizmləri.

N Ə T İ C Ə

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. **L.H.Hüseynov.** Beynəlxalq hüquq. Bakı, 2000;
2. **İ.Balayev.** Beynəlxalq hüquq. Ümumi hissə. Bakı, 2000;
3. **R. Məmmədov.** Beynəlxalq hüquq. Bakı, 2002;
4. **Ö.M.Kolosoov, V.İ.Kuzneüov** «Mejdunarodnoe pravo». Uçebnik. M., 1995.
5. **Q.V.İqnotenko** «Mejdunarodnoe pravo». Uçebnik. M., 1995.

GİRİŞ

Uzun dövr ərzində beynəlxalq dəniz hüququ beynəlxalq adət normalarına söykənirdi. 1958-ci ildə bu sahədə ilik dəfə məcəlləşdirilmə aparıldı və nəticədə dəniz hüququ üzrə 4 mühüm saziş meydana gəldi:

1. ərazi dənizi və bitişik zona haqqında
2. açıq dəniz haqqında
3. kontinental şelf haqqında
4. balıqçılıq və açıq dənizin ehtuyatların mühafizəsi haqqında lakin bu konvensiyalar dəniz hüququnun bütün problematik məqamlarını həll etmirdi. Buna görə də yeni kompleks aktının hazırlanması zərurəti irtaya çıxdı: 1982-ci il oktyabrın 10-da dəniz hüququ üzrə BMT Konvensiyı qəbul edildi.

SUAL 1. “BEYNƏLXALQ DƏNİZ HÜQUQUNUN ANLAYIŞI VƏ MƏNBƏLƏRİ. ”

Beynəlxalq dəniz hüququ- dəniz məkanlarının hüquqi statusunu müəyyən edən və onların tədqiqi və istifadə edilməsi ilə əlaqədar dövlətlərarası münasibətləri tənzimləyən normaların məcmusuna deyilir. Beynəlxalq dəniz hüququnun prinsipləri aşağıdakılardır:

- ❖ **Açıq dənizdən azad istifadə;**
- ❖ **Dünya okeanının təbii ehtiyatlarının qorunması və rəasional istifadəsi;**
- ❖ **Dəniz məkanlarının mühafizəsi və qorunması;**
- ❖ **Dünya okeanın sülh məqsədi ilə istifadəsi;**
- ❖ **Dünya okeanında fəaliyyətə görə dövlətlərin məsuliyyəti;**
- ❖ **Elmi tədqiqatların azadlığı prinsipi.**

Beynəlxalq dəniz hüququ uzun müddət ərzində adi hüquq kimi inkişaf etdirilib. Müasir dövrdə də bu ənənə öz əhəmiyyətini itirməyib, lakin birinciliyi beynəlxalq sazişlərə verib.

Müqaviləli dəniz hüququnun formalaşmasında, bu normaların kondifikasiyasını həyata keçirən 1958 və 1982-ci il BMT-nin dəniz hüququ üzrə Cenevrə konfransları böyük rol oynadı. Bu iş dəniz hüququ üzrə BMT-nin III konfransında (1973-1982-ci illər) davam etdirildi.

Müasir beynəlxalq dəniz hüququnun əsas mənbələrinə aiddir: ərazi dənizləri və sahil zonaları, kontinental şelf, açıq dənizin ehtiyatlarının mühafizəsi haqqında 1958-ci il dəniz hüququ haqqında Cenevrə konvensiyası. 150-dən çox dövlət tərəfindən imzalanmış, 10 dekabr 1982-ci il tarixdə qəbul edilmiş dəniz hüququ üzrə BMT-nin Konvensiyası yeni kompleks aktı 16 noyabr 1994-cü il tarixdə qüvvəyə mindi. Əməkdaşlığın xüsusi məsələləri üzrə müqavilələr də əhəmiyyətli məna kəsb edir: gəmilərin dənizdə toqquşmasının xəbərdarlıq edilməsinin beynəlxalq hüquqları haqqında 1972-ci il Konvensiyası; 1974-cü il dənizdə insan həyatının müdafiəsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya; 1979-cu il dənizdə axtarış və xilas etmə haqqında

Beynəlxalq Konvensiya; dəniz mühitinin çirklənməsi ilə mübarizə sahəsində bir sıra neft məhsulları ilə çirklənməyə aid 1969-cu il Konvensiyaları; dənizə tullantıların atılması və digər materiallarla dəniz mühitinin çirklənməsi ilə mübarizə haqqında 1972-ci il Konvensiyaları və s.

Dəniz hüququ üzrə beynəlxalq müqavilələrin işlənilib hazırlanması işində Beynəlxalq dəniz təşkilatlarının əhəmiyyətli işini də xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Dövlətlər həmçinin dəniz fəaliyyətinin müxtəlif məsələləri üzrə çoxtərəfli və ikitərəfli lokal müqavilələr imzalayırlar. Baltik dənizində və Beltada balıqçılıq və canlı ehtiyatların qorunub saxlanması haqqında 1973-cü il Konvensiyası; Qara dənizin çirklənmədən qorunması barədə 1972-ci il Konvensiyası; Sakit okeanın şimal hissəsində təbii ehtiyatların qorunub saxlanması haqqında 1992-ci il konvensiyası; Bering dənizinin mərkəzi hissəsində balıq ehtiyatlarının qorunub saxlanması və onların idarə olunması haqqında 1994-cü il Konvensiyası; dəniz ticarəti gəmiçiliyi haqqında çoxsaylı razılaşmalar; ərazi sularının və kontinental şelfin genişləndirilməsi haqqında razılaşdırmalar və s.

Beynəlxalq dəniz hüququ normalarının daha effektiv realizəsi məqsədi ilə dövlətlər dövlətdaxili qanunverici və digər hüquqi aktlar qəbul edirlər. Müəyyən bir dövlətin şəraitinə beynəlxalq-hüquq normalarının müddələrinin tətbiqini konkretləşdirdiyinə, dəniz hüququ normalarının realizəsi sahəsində səlahiyyətli orqanlar və dövlət təşkilatları müəyyən etdiyinə, bu normaların pozulmasına görə məsuliyyəti müəyyən etdiyi üçün onlar vacibdirlər.

Beynəlxalq dəniz hüququ müasir beynəlxalq hüquq sahələrinin-dəniz fəzalarının rejimini, beynəlxalq statusunu müəyyən edən və Dünya okeanında fəaliyyətləri əlaqədar beynəlxalq hüququn subyektləri arasında münasibətləri tənzimləyən prinsip və normalar məcmusudur.

Dəniz hüququ qədim sahələrdən biri olub, normaları dövlətlərin dəniz fəzalarının və ehtiyatlarının öyrənilməsi və istifadəsi, ən başlıcası isə balıq ovu üzrə çoxəsrlik təcrübəsindən yaranmışdır. Dəniz hüququ tarixinə hələ quldarlıq

dövründə imzalanmış beynəlxalq müqavilələr məlumdur. Dəniz hüququna antik və orta əsrlərin “kodeks”ləri də müəyyən təsir göstərmişdir.

SUAL 2. “BEYNƏLXALQ DƏNİZ HÜQUQUNUN TƏSNİFATI”.

Daxili dəniz suları özlüyündə sahil xətləri və ərazi dənizinin eni sayılan suların əhatə dairəsini birləşdirir.

Daxili dəniz suları dövlətin ərazisinin hissəsi sayılır və dövlətin suverenliyi onları tətbiq edilir. Dövlət öz milli qanunvericiliyində ərazi dənizi və sahiyanı zonalar haqqında Konvensiyanın qaydalarına və digər beynəlxalq hüquq normalarını əsas tutaraq öz daxili dəniz sularının sərhədlərini müəyyən edir. Azərbaycan Respublikasında bu sərhədlər Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sərhədi haqqında Qanunun müvafiq maddələri ilə təyin edilmişdir.

Daxili dəniz suallarına aiddir:

1. *Liman sularının daimi liman qurğularını birləşdirən xətlərə qədər olan sular. Sahiyanı qurğular və süni adalar daimi liman qurğuları hesab edilmir.*

2. *Sahili verilən dövlətə aid olan körfəzlərin, buxtaların, limanların sularından başlayaraq, 24 dəniz milindən artıq olmayan təbii giriş xəttinə qədər. Əgər körfəzə (limana, buxtaya) giriş xətti 24 dəniz milindən artıqdırsa, bu halda 24 millik körfəz daxilində düz giriş xəti çəkilir.*

3. *Tarixən verilmiş dövlətə məxsus olan, təbii giriş xəttinin enliliyindən asılı olmayaraq körfəzlərin, buxtaların limanların, dənizlərin suları. Müəyyən dövlətin daxili dəniz sularına onların adətən öz coğrafi xüsusiyyətlərinə, həmçinin həmin dövlətə iqtisadi və müdafiə cəhətdən məxsusluğunu digər dövlətlər tərəfindən adi norma qəbul edilməsi kimi sinifləşdirmək olar.*

Sahilləri iki və ya bir neçə dövlətə məxsus olan dənizlərin hüquqi statusu sahiyanı dövlətlər arasında razılaşmalar ilə müəyyən edilir və ya müəyyən edilməlidir.

4. *Düz çıxış xəttindən sahilə tərəf olan, ərazi sularının enliliyinin hesabı üçün istifadə edilən sular sahilin dərin kəsildiyi və sahil boyu zəncirvari adaların yerləşdiyi halda. Düz çıxış xətləri xəritələrdə qeyd olunmalı və başqa dövlətlərin nəzərinə çatdırılmalıdır.*

Hüquqi rejimi. Dəniz sularının hüquqi rejimi özlüyündə daxili sulara və limanlara giriş, orada qalma və oradan çıxma qaydalarını cəmləşdirir. Bu qaydalar dövlətdaxili qanunvericiliklə və beynəlxalq-hüquqi aktlarla müəyyən edilir.

Daxili sularda istifadə olunan qaydaları sahiyanı dövlətlər dənizçilərə Məlumatlarda, xəbərdarlıq və məlumat kitabçalarına hamının nəzərinə çatdırılmalıdırlar.

Xarici gəmilər daxili sularına və limanlara dövlətin icazəsi ilə daxil olurlar. Lakin, icazə qaydaları təcrübədə qeyri-hərbi gəmilərə qarşı müxtəlif cür tətbiq edilir. Xarici qeyri-hərbi gəmiləə açıq elan olunmuş limanlara azad şəkildə daxil olmağa icazə verilmişdir. Açıq limanların siyahısı sahilyanı dövlətlərin özü tərəfindən elan edilir və hər il dənizçilərə Məlumatlar bülletenində nəzərə çatdırılır.

Xarici dövlətlərin hərbi gəmiləri daxili sulara və limanlara sahilyanı dövlətin icazəsi və ya onun dəvəti ilə daxil ola bilərlər. Bir sıra dövlətlər qarşılıq prinsipi əsasında hərbi gəmilərin daxil olmasının xəbərdarlıq qaydalarını nəzərdə tutur. Əgər gəmidə dövlət və hökumət başçıları varsa, bu halda xarici hərbi gəmilərin daxili sulara və limana daxil olması üçün icazə tələb olunmur.

Bədbəxt hadisə, qəza, təbii fəlakət, təcili tibbi yardımın göstərilməsi, xilas olmuş insanların sahilə çatdırılması və s. kimi fəvqəladə vəziyyətlərlə əlaqədar bağlı olan hallarda xarici hərbi gəmilərin icazəsiz daxil olmasına yol verilir.

Təhlükəsizliyin təmin edilməsi və ya ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısını almaq məqsədilə sahilyanı dövlətlər nüvə silahları ilə yüklənmiş, nüvə qurğulu gəmilərin daxil olmasının məhdudlaşdırılması və ya qadağan edilməsi kimi xüsusi qaydaları nəzərdə tutur.

Limana daxil olmuş bütün gəmilər sərhəd, sanitariya və gömrük baxışından keçirilir.

Hərbi gəmilər gömrük baxışından və gömrük haqqınan azad olunur. Lakin gəminin yüklənməsi və ya yüklənmiş olduğu halda gömrük orqanlarının nəzarəti altında həyata keçirilir. Sahilə boşaldılan yüklər üçün gömrük haqqı ödənilir.

1965-ci il beynəlxalq dəniz gəmiçiliyinin sadələşdirilməsi Konvensiyasına uyğun olaraq limanda olan gəmilərə, onların sənədlərinə tələblər və digər proseduralar, rəsmiliklər xeyli sadələşdirilmişdir.

Sahilyanı dövlətlər gəmilərdən onların limana daxil olmaları, orada qalmalarına vergi ala bilməz. Vergi təkcə texniki vasitələrdən, qurğulardan istifadəyə görə ödənilir.

Xarici gəmilər tərəfindən daxili sularda tədqiqat işinə, balıqtutma və digər işlərə yalnız xüsusi beynəlxalq razılaşmalar və ya sahilyanı dövlətin səlahiyyətli orqanlarının icazəsi ilə yol verilir.

Daxili sularda və limanlarda yerləşən xarici qeyri-hərbi gəmilər sahilyanı dövlətlərin yurisdiksiyası sahilyanı dövlətin səlahiyyətli orqanları gəmidə törədilmiş cinayət işlərinə baxa və onların istintaqını həyata keçirmək hüququna malikdirlər. Dəniz ticarət gəmiçiliyi haqqında ikitərəfli razılaşmalara uyğun olaraq, bu yurisdiksiya hüquq pozuntusunun sahilyanı dövlətin ictimai qaydalarını və təhlükəsizliyini pozduqda; hüquq pozuntusunun nəticələri onun ərazisini əhatə etdikdə; bayrağı altında üzən gəminin kapitalının və ya həmin dövlətin səfirinin kömək göstərilməsi barədə xahiş olduqda; narkotik maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə məqsədi ilə izləmə vacib olduqda və s. hallarda həyata keçirilir.

Göstərilən hallarda sahilyanı dövlətin hakimiyyət orqanlarının istintaq, axtarış, həbs və işin məhkəmədə baxılmasına hüququ var. Göstərilən tədbirlərin yerinə yetirilməsinin vacibliyi barədə gəminin bayrağı altında üzdüyü dövlətin səfiri xəbərdar edilir. Vətəndaş yurisdiksiyası sahilyanı dövlətlərin xarici gəmilərin əmlak iddialarına, həmçinin daxili suların çirklənməsi hallarında işlərə baxmaq və qərar qəbul etmək hüququnu təmin edir. Vətəndaş iddiasını təmin etmək məqsədi ilə gəminin üzərinə həbs qoyma mövcuddur. Gəminin kapitanı və şəxsi heyəti, həmçinin məsuliyyətə cəlb edilə bilərlər. Sahilyanı dövlətin yurisdiksiyasının immunitetindən dövlət və hərbi gəmilər istifadə edə bilərlər.

Hərbi gəmilər daxili sulara və limanlarda toxunulmazlıq hüququndan istifadə edirlər. Xarici hərbi gəmiyə hər hansı məcbureddici tədbirlərin tətbiqi yolverilməzdir. Lakin bu hüquq hərbi gəmiləri sahilyanı dövlətin qanunlarına və qaydalarına riayət etmək vəzifəsindən azad etmir; bu qanunların pozulduğu hallarda hərbi gəmiyə daxili suları tərk etmək təklif oluna bilər.

Dənizdə üzmənin təhlükəsizliyini, şəxsi heyətin, sənişinlərini həyatının mühafizəsini, yükün tamlığının qorunması məqsədi ilə daxili suları və limanları tərk edən gəmilərə müəyyən tələblərin tətbiqi nəzərdə tutulur. Hər bir gəmi sahilyanı dövlətin vəzifəli şəxsləri tərəfindən xəbərdar edilir. Gəmi və onun qurğuları gəminin dənizdə təhlükəsinə üzməsini və onun sənişinlərinin təhlükəsizliyini təmin edə biləcək vəziyyətlə saxlanılmalıdır. Əgər gəmi və onun avadanlığının vəziyyəti tələblərə cavab vermirsə, onun dənizə çıxması qadağan oluna bilər.

Dəniz hüququ normalarının adi hüquqi xarakteri müəyyən dövrdə Dünya okeanının tədqiq edilməsi ilə əlaqədar dövlətlər arasında inkişaf etməkdə olan münasibətlərə uyğun gəlmirdi. Onun beynəlxalq müqavilələr imzalamaq yolu ilə dəqiqləşdirilməsi və inkişafı zərurəti yarandı. Dəniz hüququnun ərazi dənizinə aid olan uğursuz addımı 1930-cu il beynəlxalq hüququn kodifikasiyası üzrə Qaaqa konfransında atılmışdır.

BMT və beynəlxalq hüquq Komissiyasının yaradılması kodifikasiya prosesinin başlanğıcı oldu. Beynəlxalq hüquq Komissiyası, sonrada isə dəniz hüququ üzrə BMT-nin 1958-ci ildə keçirilmiş Birinci Konfransında 4 konvensiya işlənilib hazırlanmış və qəbul olunmuşdur: açıq dəniz haqqında, ərazi dənizi və sahilyanı zonalar haqqında, kontinental şelf haqqında, balıqçılıq və açıq dənizin canlı ehtiyatları haqqında.

Konvensiya dəniz hüququnun bir sıra ümumi qəbul edilmiş norma və prinsiplərini təsnifatlaşdırırdı: gəmiçiliyin azadlığı, balıq ovunun, sualtı kabel və boru kəmərlərinin çəkilməsi, açıq dəniz üzərindən uçuşun azadlığı, xarici gəmilərin ərazi sularından sülh keçidi hüququ. Eyni zamanda burada dövlətləri dənizi neftlə və radioaktiv əşyalarla çirklənməsinin qarşısını alan tədbirlərin görülməsi vəzifəsini müəyyən edən kontinental şelfin reciminə, sahilyanı zonaların növlərinə və recimlərinə aid olan yeni normalar formalaşdırılmışdır.

1958-ci il Cenevrə konvensiyalarının dəniz hüququnun progressiv inkişafı üçün əhəmiyyəti təkzibedilməzdir. Lakin, bunlarla yanaşı, konfransda ərazi dənizinin maksimal eninin müəyyən edilməsi, balıq ovu zonalarının yaradılması və hüdudları, sahilyanı dövlətin və onun sahillərinə birləşən açıq

dəniz rayonlarında balıq ovuna üstünlük təşkil edən hüquqların qəbul edilməsi kimi vacib məsələlər həll edilməmiş qaldı. Bunun da nəticəsində kontinental şelfin daxili sərhədlərinin qəbul edilmiş cəhətlərinin düzgün olmaması müəyyən edildi.

Ərazi sularının eninin imtiyazları probleminin həlli və balıq ovu zonalarının müəyyən edilməsi cəhdi 1960-cı ildə keçirilən dəniz hüququ üzrə BMT-nin İkinci Konfransında edildi. Lakin, o konfransda iştirak edən dövlətlər arasındakı ciddi narazılıqların ucbatından uğursuzluqla nəticələndi.

ƏRAZI DƏNİZLƏRİ.

Ərazi dənizləri-dövlətin quru yol və daxili suları ilə birləşən və sahilyanı dövlətin suverenliyi altında olan dəniz sahəsidir.

Ərazi dənizləri və sahilyanı zonalar haqqında 1958-ci il Konvensiyası və dəniz hüquq haqqında 1982-ci il BMT Konvensiyalarında ərazi dənizlərinin xüsusiyyətləri əks etdirilmişdir. Beynəlxalq hüquq normalarının tələblərinə uyğun olaraq hər bir sahilyanı dövlət milli qanunvericiliklə dövlət dövlət ərazisinin tərkibinə daxil olduğundan və ərazi dənizinin hüquqi recimini müəyyən edir, onun daxili sərhəddi ilə sahilyanı dövlətin dənizdə olan sərhəddi hesab edilir.

Ərazi dənizinin eni 12 dəniz milindən artıq olmamalıdır. Bir çox ölkələrdə 12 millik norma qəbul edilmişdir. Ayrı-ayrı dövlətlərdə isə az enlilik miqyası-6 (Yunanıstan), 4 (Norveç) və hətta 3 dəniz mili (ABŞ, AFR və b.) qəbul edilmişdir.

Ərazi dənizinin eninin hesablanması yerinə yetirilir:

- 1) su axınının çox olan xəttindən;
- 2) daxili sularının şərti xətlərindən;
- 3) dəniz sahilininçıxış nöqtələrini birləşdirən birbaşa çıxış xətlərindən.

Əgər iki dövlətin sahilləri bir-birinə qarşı yerləşibsə və ya bir-birinə birləşirsə, bu halda onların ərazi dənizlərinin ayırıcı xətti kimi orta xətt qəbul edilir. Bu xətt belə seçilir ki, onun hər bir nöqtəsi ərazi dənizinin eni hesablanan giriş xətlərinin yaxınlıqda olan nöqtələrinin tən ortasında yerləşsin. Orta xətt prinsipi xüsusi razılaşmalar imzalandıqda məhdudlaşma əsası kimi qəbul edilə bilər. Müxtəlif şəraitli dövlətlər digər növ məhdudlaşdırmalardan da istifadə etmək hüququna malikdirlər. Bu növ sazişlər keçmiş SSRİ ilə Polşa Xalq Respublikası arasında Sovet və Polşa ərazi sularının Baltik dənizinin Qdansk körfəzində məhdudlaşdırılması barədə (1958-ci il), Türkiyə ilə keçmiş Sovet və Türk dəniz sərhədlərinin Qara dənizdə Sovet və Türk ərazi sularının müəyyən edilməsi haqqında (1973-cü il) imzalanmışdır.

HÜQUQİ REJİM.

Ərazi dənizləri, onun dərinliyi və təki, üzərindəki fəza boşluqları sahilyanı dövlətin ərazisinin tərkib hissəsi sayılır və onun suverenliyi altında yerləşir. Ərazi dənizi üzərində sahilyanı dövlətin suverenliyi beynəlxalq-hüquq normalarına riayət olunaraq həyata keçirilir.

Ərazi dənizi beynəlxalq dəniz gəmiçiliyi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu onun hüquqi reciminin sülh keçidi ilə əsaslandırılır. Bütün dövlətlərin gəmiləri ərazi dənizindən sülh keçidi hüququndan istifadə edirlər (1958-ci il

ərazi dənizləri və sahil zonaları haqqında Konvensiyaların 14-cü maddəsi, 1982-ci il dəniz hüququ haqqında BMT-nin Konvensiyasının 17-ci maddəsi). Bu keçid üçün sahiləyən dövlətlərin səlahiyyətli orqanların qabaqcadan icazəsi tələb olunmur.

Ərazi dənizlərindən keçid məqsədi ilə üzüb keçmə dedikdə

a) *daxili sulara girmədən, bu dənizi üzüb keçmə;*

b) *daxili sulara girmə və onlardan çıxma başa düşülür.*

Keçid tez və arasıkəsilməyən olmalıdır. Əgər bütün bunlar adi üzümə və ya fəvqəladə vəziyyət ilə əlaqədarsa, buraya lövbərdə dayanma və dayanacağı daxil edirlər. Sualtı nəqliyyat vasitələri suyun üzünü ilə hərəkət etməlidirlər.

Dəniz hüququ üzrə BMT Konvensiyasının 19-cu maddəsində sahiləyən sülhünün, xeyriyə qaydalarının və təhlükəsizliyini pozan hərəkətlərin siyahısı verilmişdir: beynəlxalq hüququn prinsiplərinin ziddinə olaraq sahiləyən dövlətlərə qarşı tətbiqi və ya güc tətbiq etməklə hədələmə; müxəlif növ silahdan istifadə etməklə maneələr və ya təlimlər; sahiləyən dövlətin müdafiəsi və təhlükəsizliyinə ziyan vuran məlumatın toplanması və təbliğatı; istənilən uçan aparatın və hərbi cihazın havaya qaldırılması, göyertəsinə oturdulması və qəbulu; sahiləyən dövlətin qaydalarına zidd olaraq əmlakın, valyutanın yüklənməsi və boşaldılması, şəxslərin qəbulu və düşürülməsi; sülh keçidində birbaşa münasibəti olmayan balıqçılıq, tədqiqat, hidroqrafik və digər fəaliyyət; rabitə sistemlərində maneələrin törədilməsi.

Sahiləyən dövlət gəmiçiliyin təhlükəsizliyi və ərazi dənizində gəmilərin hərəkətinin tənzimlənməsi haqqında qanun və qaydaları qəbul edə bilər. Xarici gəmilərin hər bir növ fəaliyyəti sahiləyən dövlətlərin səlahiyyətli orqanları və ya onlarla xüsusi razılaşmalar əsasında həyata keçirilir.

Sahiləyən dövlətlər dəniz koridorları, ərazi dənizlərində hərəkətin ayrılma sxemini tərtib edə, həmçinin onun təhlükəsizliyinin təmini üçün vacib olduqda, öz ərazi dənizlərinin müəyyən rayonlarında xarici gəmilərin sülh keçidi hüququnun fəaliyyətini dayandıra bilər.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sərhəddi haqqında deyilir ki, xarici hərbi və qeyri-hərbi gəmilər Azərbaycan Respublikasının ərazi sularında sülh keçidi hüququndan beynəlxalq sazişlərə və Azərbaycan Respublikasının qanunlarına riayət edərkən istifadə edə bilərlər. Xarici hərbi gəmilər, hərbi olmayan sualtı qayıqlar və digər sualtı nəqliyyat vasitələri ərazi sularından sülh keçidini Azərbaycan Respublikası hökumətinin müəyyən etdiyi qaydada həyata keçirirlər.

Xarici gəmilər ərazi dənizindən sülh keçidi hüququnu həyata keçirərkən, burada qəbul olunmuş hüquqi rəqimə əməl etməyə borcludurlar. Bu rəqimə əməl etməyə borcludurlar. Bu rəqmə pozan gəmilərə qarşı bu qanun pozuntusunun qarşısını alan tədbirlər tətbiq edilə və ya pozucu məsuliyyətə cəlb edilə bilər. Tətbiq edilən tədbirin növü gəminin növündən (hərbi və ya hərbi olmayan) və ya pozuntunun xarakterindən asılıdır.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət sərhəddi haqqında Qanunun uyğun maddəsinə müvafiq olaraq, ərazi sularında hərbi olmayan gəmilərə qarşı sərhəd qoşunları hüquqa malikdirlər: əgər bayraq ucaldılmayıbsa, onu

nümayiş etdirməyi təklif etmək; bu sulara daxil olmaqda məqsədləri barədə gəmi heyətinə soruşmaq; əgər üzmə üçün qadağan olan rayona aid olduqda, gəmi heyətinə kursu dəyişmək təklif olunur; əgər öz bayrağını ucaltmadıqda, sorğu siqnallarına cavab vermirsə, kursu dəyişmək tələbinə təhkim olursa, gəmini dayandırıb, ona baxış keçirmək. Azərbaycan Respublikasının ərazi sularının recimini pozmuş gəmilər saxlanıla, nəzarətə cəlb oluna, tutulub saxlanıla və yaxınlıqda olan respublika limanına pozuntunun şəraitinin araşdırılması üçün gətirilə və lazım olan qədər əsaslar olduqda, Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq məsuliyyətə cəlb oluna bilərlər.

Sərhəd qanunları Azərbaycan Respublikasının ərazi sularından kənarında gəminin bu ölkənin və ya üçüncü dövlətin ərazi dövlətinə daxil olana qədər bu sulara üzmə qaydalarını pozan gəmini izləyə və saxlamaq hüququna malikdirlər. Açıq dənizdə izləmə o halda davam etdirilə bilər ki, əgər o Azərbaycan Respublikasının ərazi sularında başlayıb və fasiləsiz olaraq aparılıb.

Ərazi dənizləri və sahiləni zonalar haqqında Konvensiyanın 19-u maddəsinə və BMT-nin dəniz hüququ üzrə Konvensiyanın 27-ci maddəsinə uyğun olaraq, sahiləni dövlətin cinayət yurisdiksiyası hər hansı bir şəxsin həbs edilməsi keçid zamanı gəmidə baş vermiş cinayətin istintaqı ilə əlaqədar ərazi dənizindən keçən xarici gəminin göyertəsində həyata keçirilə bilməz. Burada yalnız aşağıda göstərilən hallar istisna edilir: a) əgər cinayətin nəticələri sahiləni dövlətə aid edilirsə; b) əgər cinayət ölkədəki asayışı və ərazi dənizində xeyirxah qaydaları pozursa; v) gəminin kapitanı bayrağı ucaldılmış dövlətin diplomatik agentı və ya səfiri, dövlətin vəzifəli şəxsi yerli hökumətə köməklik göstərilməsi barədə xahişlə müraciət etmişdirsə; d) əgər bu tədbirlər narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz satışının qarşısının alınması üçün vacibdirsə.

Sahiləni dövlətin vətəndaş yurisdiksiyası ərazi dənizindən keçən gəminin sərnəşini olan şəxslərə münasibətdə tətbiq olunmur. İstənilən vətəndaş işinə görə cəza tədbirləri və ya həbs vəzifələrə uyğun olaraq tətbiq oluna, həmçinin keçid zamanı, keçid üçün gəminin heyəti tərəfindən üzərinə qəbul olunmuş məsuliyyətdən irəli gəlir.

Hərbi gəmilər ərazi dənizləri sahiləni dövlət yurisdiksiya immunitetindən istifadə edir. Əgər hərbi gəmi sahiləni dövlətin qaydalarına və qanunlarına riayət etmir və ona yönəldilmiş riayət etmə tələblərini rədd edirsə sahiləni dövlət ərazi dənizini tərk etməni ondan tələb edə bilər. Hərbi gəmi tərəfindən sahiləni dövlətə vurulmuş ziyan və zərərə görə bayrağı olan dövlət beynəlxalq məsuliyyət daşıyır.

SAHILYANI ZONA

Adın özü dəniz fəzasının yerləşdirilməsini müəyyən edir; o dövlətin ərazi dənizinə birləşir. Dəniz gəmiçiliyinin artıq XVII əsrdə inkişafı onunla nəticələndi ki, 3 millik imtiyaz sahiləni dövlətin əsasən ticarətdə hüquqlarını tam qoruya bilmədi. Gömrük qanunvericiliyinə riayətə nəzarət öz ərazi dənizi hüdudlarından kənara genişləndirən ilk dövlət İngiltərə oldu. ABŞ-da

qanunvericilik və müqavilə təcrübəsi sahil zonasının tanınması əsasında genişləndirdi.

Ərazi dənizi və sahil zonası haqqında Konvensiya və dəniz hüququ haqqında BMT-nin Konvensiyası milli və beynəlxalq müqavilələr səviyyəsində bu institutun inkişafının nəticəsi oldu. 1958-ci il Konvensiyası sahil zonasını sahilyanı dövlətin müəyyən nəzarəti həyata keçirə bildiyi ərazi dənizinə birləşmiş açıq dənizin bir hissəsi kimi müəyyən edir. 1982-ci il Konvensiyası “açıq dəniz” ifadəsini ixtisara salır və ərazi dənizinə birləşən zona haqqında söz açır. Bu onunla izah edilir ki, 1982-ci il konvensiyası sahilyanı dövlətin tərəfindən 200 millik istisna iqtisadi zonanın elan olunmasının mümkünlüyünü nəzərə alır.

1958-ci il Konvensiyası 12 millik hüdudlarını müəyyən edir və bu ərazi sahilyanı dövlətlərə şamil edilir; zonanın hesablanması ərazi dənizinin eni hesablanmağa başlayan giriş xətlərindən başlanır. 1982-ci il Konvensiyası sahil zonasının hüdudlarını 24 milə kimi yüksəldir və bu onun 12 mil hüdudun ərazi dənizinin eni olmasını elan etməsi ilə əsaslandırır.

Sahil zonaları sahilyanı dövlət tərəfindən nəzarət üçün müəyyən edilir ki, ərazi dənizi və ya öz ərazi hüdudlarında gömrük, sanitar, mühacirat və ya fiksəl pozuntularına yol verilməsin, həmçinin həmin hüdudlarda bu qanunvericiliklərin xarici gəmilərin və ya onun heyət üzvləri tərəfindən pozulduğu halda cəzalandırılsınlar. Birinci halda söhbət dövlətin ərazi dənizinə hələ daxil olmamış gəmilərə qarşı preventiv tədbirlərdən söhbət gedir; ikinci halda-ərazi dənizində və ya daxili dəniz sularında olmuş, sahilyanı dövlətin qaydalarını pozmuş gəmiyə qarşı yurisdiksiyanın tətbiq edilməsindən söhbət açılır.

Sahil zonasının müəyyən edilməsi dövlətin hüququ sayılır və o, özündə sahil zonasının bütün dörd növünü (gömrük, fiksəl, mühacirat, sanitar) və ya onlardan birini cəmləşdirə bilər. Bu sahil zonasının tamamlayıcı sadalanması konvensiyalarında əks etdirilmişdir. Bəzi dövlətlərin, məsələn, təhlükəsizlik zonasını müəyyən etməsi, fəaliyyətdə olan müasir beynəlxalq hüquq normalarında hüquqi əsasını tapmamışdır. Bundan əlavə, beynəlxalq hüquq Komissiyası sahil zonası maddəsinin layihəsinə kommentariyasında sahilyanı dövlətin sahil zonasında təhlükəsizliyə hüququnu doğrultmadı və bu halı haqlı olaraq “təhlükəsizlik” ifadəsinin zorakılıqla nəticələnməsi ilə izah etdi.

ARXİPELAC SULAR.

1982-ci il konvensiyası dəniz fəzasının yeni hüquqi kateqoriyasını- arxipelac suları-yaratdı. Arxipelac sular recimi təkcə arxipelac dövlətlərə xas edilir və sahilyanı dövlətin ərazisinin hissəsi olan arxipelaqlara aid edilmir.

Arxipelaq dövlətin suverenliyi arxipelac sulara, onlar üzərində hava fəzasına, onların dərinliyinə, təkinə və ehtiyatlarına tətbiq edilir. Suverenlik konvensiyası arxipelaq dövlətlərə xas olan müddəalara riayət etmək şərti ilə həyata keçirilir.

Arxipelac sular birbaşa arxipelac giriş xətləri ilə təcridlənir. Xətlər arxipelacın ümumi konfirqurasiyasından kənara çıxmamalı və konvensiya müəyyən edilmiş uzunluğu aşmamalıdır. Bu xətlərdən başlayaraq, ərazi

dənizinin eni, sahilyanı zonanın, istisna iqtisadi zonanın, kontinental şelfin ölçüsü aparılır. Konvensiya arxipelac sularından keçidin iki növünü müəyyən edir: sülh keçidi və tranzitə yaxın olan arxipelac keçidi.

MÜSTƏSNA İQTİSADI ZONA

ANLAYIŞ. Müstəsna iqtisadi zona ərazi dənizinin və onun sahilyanı zonanın hüdudlarından kənarında yerləşən eni 200 dəniz milindən çox olmayan, ərazi dənizinin eni sayılmağa başlayan giriş xətti hesab edilən dəniz rayonunu əks etdirir.

İstisna iqtisadi zonanın hüquqi recimi sahilyanı dövlətin, dəniz fəzasının bu hissəsinə aid olan dövlətlərin hüquq və vəzifələrini özündə cəmləşdirir. O birinci dəfə 1982-ci il dəniz üzrə BMT-nin konvensiyası ilə müəyyən edilmiş və dövlətlərin qanunverici aktları ilə qəbul olunmuş müddəalara uyğun olaraq konkretləşdirilmişdir. Lazım olan şəraitdə beynəlxalq müqavilələrlə iqtisadi zonanın məhdudlaşdırılması metodları müəyyən edilir.

Sahilyanı dövlətin hüquqları, yurisdiksiyası və vəzifələri

İstisna iqtisadi zonada sahilyanı dövlət həyata keçirir: birincisi, dənizin təki, onun səthini və dərinliyini idarəetmədə, bu sulara kəşfiyyat, təbii ehtiyatların üzə çıxarılması və qorunub saxlanması, həmçinin, bu zonanı müxtəlif növ kəşfiyyatı və işləyib hazırlanmasında suveren hüquqları; ikincisi, çünki adaların, qurğuların və tikililərin, dənizdə elmi tədqiqatların, dəniz mühitinin qorunub saxlanması münasibətində yurisdiksiya.

Beləliklə, sahilyanı dövlətə bu ərazi üzrində tam hakimiyyət səlahiyyəti verilmir, ona yol məqsədyönlü suveren hüquqlar verilir. Bu o deməkdir ki, sahilyanı dövlətin razılığı olmadan heç kim təbii ehtiyatların kəşfiyyatını və işləyib hazırlanmasını yerinə yetirə bilməz.

Süni adalar, quğular, tikililər və onların tərəfindəki təhlükəsizlik zonaları beynəlxalq dəniz gəmiçiliyinə maneə törətməməlidir.

Bu süni adaların və tikililərin ətrafında daxili sərhəd nöqtəsindən ölçülən, eni 500 metrədən çox olmayan təhlükəsizlik zonalar qurulmalıdır.

Sahilyanı dövlətlər iqtisadi zonada təbii ehtiyatların həddən ziyada istismar nəticəsində canlı ehtiyatların vəziyyətinin təhlükə qarşısında qalmaması üçün vaci hesab edilən tədbirlər görür və bk məqsədlə öz zonalarında canlı ehtiyatların məqsədmüvafiq miqdarda ovunu müəyyən edir. “Əgər sahilyanı dövlətin bütün müəyyən edilmiş ovu edə bilmirsə, o razılaşma və digər müqavilələr yolu ilə digər dövlətlər üçün artıq qalmış müəyyən edilmiş ova şərait yaradır (Konvensiyanın 62-ci maddəsi).

Dövlətlər öz istisna iqtisadi zonalara müəyyən növ balıq ehtiyatlarını qorumaq üçün müqavilələrin bağlanması və ya beynəlxalq təşkilatlar vasitəsi ilə istisna iqtisadi zonanın hüdudlarından kənarında yerləşən sulara bu növlərin artırılmasının tənzimlənməsi üçün lazımı tədbirlər görə bilərlər.

Sahilyanı dövlətlər öz yurisdiksiyasının hyata keçirilməsi üçün öz istisna iqtisadi zonasında dəniz elmi tədqiqatlarının tənzimlənməsi və keçirilməsinə icazə vermək hüququna malikdirlər. Başqa dövlətlərə bu tədqiqatların keçirilməsinə yalnız sahilyanı dövlətlər verir.

Sahilyanı dövlətin istisna iqtisadi zonasında tədqiqatları həyata keçirən dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar sahilyanı dövlətlərin dəniz elmi-tədqiqat proyektində iştirakı hüququnu təmin etməli, həmçinin onun xahişi ilə tədqiqatın nəticələri haqqında məlumatı təqdim etməlidir.

Başqa dövlətlərin hüquq və vəzifələri. Dənizə çıxışı olmayan bütün dövlətlərin istisna iqtisadi zonada gəmiçilik, uçuş, kabel və boru kəmərlərinin çəkilişi hüququna malikdirlər. İqtisadi zonanın bu məqsədlər üçün istifadəsi bu fəaliyyəti tənzimləyən beynəlxalq-hüquq normalarına müvafiq şəkildə tənzimlənir.

Dövlətlər öz hüquq və vəzifələrini iqtisadi zonada həyata keçirərkən, sahilyanı dövlətin hüquq və vəzifələrini nəzərə almalı, sahilyanı dövlət isə digər dövlətlərin hüquq və vəzifələrini nəzərə almalıdır.

KONTİNETAL ŞELF.

Anlayışı, sərhədlərinin müəyyən edilməsi.

Kontinental şelfin hüquqi anlayışı onun geomorfoloji xarakteristikasına uyğun gəlmir. Öz quruluşuna görə dəniz dərinliyi materikin sualtı kənarı və okeanın yataqları kimi hissələrə malikdir. Sualtı kənar isə öz növbəsində materik şelfi, materik enini və materik ətkələrini özündə birləşdirir. Beləliklə, şelf-şelfi dəniz dərinliyinin relyefinin qəti dəyişməsinə qədər qaytanlayan materikdir. Şelfin daxili sərhəddinin dərinliyi 100-200 metr olur, lakin ayrı-ayrı rayonlarda bir qədər çox-1500-dən-2000 metrə qədər də ola bilər.

Kontinental şelfin hüquqi müəyyənliyi və onun hüquqi rejiminin xarakteristikası kontinental şelf haqqında 1958-ci il konvensiyasında və 1982-ci il dəniz hüququ haqqında BMT-nin konvensiyasının VI hissəsində əks etdirilmişdir. Kontinental şelf haqqında konvensiyanın 1-ci maddəsində deyilir ki, “kontinental şelf” termini aşağıda göstərilən hallarda istifadə edilir:

a) sahillə birləşən sualtı rayonların dəniz dərinliyinin üst hissəsinə və təkinə, lakin ərazi dənizinin zonasında yerləşməyən, 200 metr dərinlikdə və ya bu hüdudlardan kənardan olan, bu rayonların təbii ehtiyatlarının kəşfiyyatına imkan verən suların dərinliklərinə qədər;

b) adaların sahilinə birləşən bu növ rayonların üst hissəsinə və təkinə. Burada kontinental şelfin daxili sərhədi hər bir dövlətin texniki imkanlarından asılı vəziyyətdə olurdu.

Dəniz hüququ üzrə III konfransda dövlətlər kontinental şelfin daxili sərhəddinin müəyyən edilməsində hökm sürən qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırmağa cəhd göstərdilər. Dəniz hüququ üzrə 1982-ci il BMT-nin konvensiyasında kontinental şelf dəniz dərinliyinin quruluşu nəzərə alınaraq müəyyən edildi. Onun daxili sərhədlərinin müəyyən edilməsinin əsası materikin sualtı ətraflarının daxili hüdudları təşkil edir.

76-cı maddəyə müvafiq olaraq, “sahilyanı dövlətin kontinental şelfi özündə onun ərazi dənizinin hüduqlarından başlayaraq quru yolunun ərazisinin təbii uzunluğundan materikin sualtı ətraflarının daxili sərhədlərinə qədər bütün sualtı rayonların dəniz dərinliyini və təkini birləşdirir...”.

Bu mahiyyətə kontinental şelfin daxili hüduqlarının müəyyən edilməsinin şelfin daxili ilkin və əsas variantıdır. Başqa müəyyənləşmələr isə materikin sualtı ətraflarının daxili ətraflarının nə dərəcədə uzaqlaşdırılmasından asılıdır.

İkinci varianta əsasən, əgər materikin sualtı ətraflarının daxili sərhəddi bu məsafəyə qədər uzadılmayıbdırsa, dövlətlərin ərazi dənizlərinin eni ölçülməyə başlayan ilkin xətlərdən başlayaraq, 200 dəniz mili uzunluğunda kontinental şelf müəyyən etmək hüququ vardır.

Materikin sualtı ətrafları ərazi sularının eni ölçülməyə başlayan ilkin xətlərdən başlayaraq 200 dəniz milindən çox olmayaraq uzadılmışdırsa, bu halda III variant istifadə edilir. Bu halda dövlətin seçim imkanı olur: kontinental şelfin daxili sərhəddi ərazi dənizinin eni ölçülən ilkin xətlərdən 350 mildən uzaqda yerləşməməlidir.

Əgər kontinental şelf 2 və ya daha çox dövlətin ərazisi ilə birləşirsə, hər bir dövlətə aid olan kontinental şelf onlar arasındakı razılaşmalar ilə müəyyən edilir. Razılaşmaların olmaması və digər xətti doğruldan xüsusi şəraitdə sərhəd orta xətlə keçir, şelf sahilləri bir-birinə qarşı istiqamətlərdə yerləşən bir xətlə birləşirsə və ya bərabər əks istiqamətdə yerləşən dövlətlərin ərazilərinə birləşir; şelf qarışıq dövlətlərin ərazisindən keçir. Orta xətt və qarşı duran xətlər ərazi sularının eni hesablanan ilkin xətlərin yaxın nöqtələrindən eyni məsafədə yerləşirlər. Razılaşmalar kontinental şelfin sərhədlərinin müəyyən edilməsinin əsas növüdür.

Kontinental şelfin məhdudlaşdırılması problemi çox vaxt dövlətlər arasında mübahisələr səbəb olur. Mübahisələr danışıqlar və ya digər sülh vasitələrinin tətbiqi yolu ilə, həmçinin bu növ mübahisələrə baxan və onları həll edən BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsinə müraciət etmək yolu ilə həll edilir.

HÜQUQİ RECİM. O, 1958-ci il kontinental şelf haqqında konvensiya və 1982-ci il dəniz hüququ üzrə konvensiya idə müəyyən edilir: “Sahilyanı dövlətlər kontinental şelf üzərində suveren hüquqları onun təbii ehtiyatlarının kəşfiyyatı və inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə həyata keçirir”(2 və 77-ci maddələr).

Əgər sahilyanı dövlət kəşfiyyat aparmırsa və kontinental şelfin ehtiyatlarını inkişaf etdirmirsə, bu halda heç kim bunu müəyyən edilmiş razılaşma olmadan bunu edə bilməz. Ancaq bu halda hüquqlar bu mənada müsətsna hesab edilir.

Təbii ehtiyatlara dəniz səthinin və təkinin mineral və digər canlı olmayan ehtiyatları, həmçinin, öz inkişafı dövründə dənizin dərinliyində möhkəmlənmiş, yaxud da ancaq dənizin dərinliyində və onun təkində hərəkət edə bilən “oturaq növlərin” canlı orqanizmləri aiddir.

Beləliklə, sahilyanı dövlətin kontinental şelfə münasibətdə iki əsas əlamət xarakterikdir:

- 1) məqsəd xarakteri-təbii ehtiyatların kəşfiyyatı və işlənməsi;
- 2) müstəsnaqlıq, yəni verilmiş sahilyanı dövlətə şübhəsiz aidiyyat.

Dövlətin orqanları müəyyən edilmiş qaydada maraqlı hüquqi və fiziki şəxslərə ehtiyatlardan istifadə hüququ verir. Burada dövlətin sahilyanı dənizinə birləşən ərazidə yaşayan azsaylı xalqların maraqları nəzərə alınmalıdır.

Kəşfiyyat və istifadə məqsədi ilə dövlətin kontinental şelfdə tikililər etməyə və cihazlar quraşdırmaq hüququna malikdir. Tikililər və qurğular sahilyanı dövlətin yurisdiksiyası altında olur. Nə qurğular, nə də ki, onlar ətrafındakı əhlükəsizlik zonası beynəlxalq gəmiçilik üçün əhəmiyyətli mənə kəsb edən adi dəniz yollarında maneə olmamalıdır.

Sahilyanı dövlətin hüququ nə açıq dənizin və ya iqtisadi zonanın örtən suların, nə də ki, onlar üzərində hava fəzasının statusuna toxunmur. Kontinental şelfin kəşfiyyatı və istifadəsi bu ərazinin gəmiçilik, okeanoqrafik və digər tədqiqatlar, canlı ehtiyatların mühafizəsi üçün maneə törətməməlidir.

Kontinental şelfdə tədqiqatlar sahil yanı dövlətin razılığı ilə aparıla bilər. Əgər müvafiq peşəkarlığa malik təşkilatdan elmi tədqiqatların aparılması və ya kontinental şelfin bioloji və fiziki keyfiyyətinin öyrənilməsi üçün xahişlər daxil olursa, sahilyanı dövlətin razılığına imtina etməməlidir.

Dəniz hüququ üzrə BMT-nin 1982-ci il konvensiyası sahilyanı dövlətin kontinental şelfə mənsubətdə hüquq və vəzifələrinin daha geniş dairəsini əks etdirir.

ACIQ DƏNİZ

Anlayış. Açıq dəniz haqqında 1958-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinə uyğun olaraq, “heç bir dövlətin nə ərazi dənizlərinə, nə də ki, daxili sularına daxil olmayan dənizin bütün sahələri açıq dəniz hesab edilir”. Bu müəyyənləşmə dəniz sahələrinin məhdudlaşdırılmasının müasir hüquqi rəqiminə müvafiq deyildir.

Dəniz hüquqlarının 1982-ci il BMT Konvensiyasında açıq dəniz haqqında müəyyənləşmə yoxdur. Bununla bərabər, açıq dəniz haqqında konvensiyasının 86-cı maddəsinin VII-ci hissəsi hər hansı bir dövlətin istisna iqtisadi zonasına, ərazi dənizinə və ya daxili sularına, arxipelac dövlətin arxipelac sularına daxil olmayan bütün dəniz sahələrinə tətbiq edilir.

Bu formuladan açıq dənizi müəyyənləşdirərkən istifadə edilir. Lakin, burada vacib bir göstəricinin olmamasını da qeyd edək: açıq dəniz-təkcə dənizin bir hissəsi deyil, onun su sahəsidir, çünki dənizlərin və okeanların dərinliyi xüsusi hüquqi statusa malikdir.

86-cı maddədə sadalanan açıq dənizin hüdudlarından kənarda yerləşən dəniz fəzalarını sahilyanı dövlətlərin milli yurisdiksiyası tətbiq edilən əraziyə birləşdirmək olar: tam həcmdə (suverenitet-ərazi daxili və arxipelac suları; beynəlxalq hüquq normalarını müəyyən etdiyi həcmdə- istisna iqtisadi zonaya).

Bəzi hallarda istisna iqtisadi zonanı “açıq dənizə azadlığa olan hüquq sahə dövlətin funksional hüquqlarına xeyir məqsədli tutmalar ilə birgə fəaliyyət göstərən” açıq dənizin hissəsi hesab edilir.

Belə yanaşma müxtəlif dəniz fəzalarının hüquqi reciminin dəqiq müəyyənləşdirilməsi zəruriliyi ilə uzlaşmır.

Açıq dəniz-milli yurisdiksiyanın hüdudlarından kənarında yerləşən, beynəlxalq hüquq normaları əsasında bütün dövlətlər tərəfindən istifadə üçün açıq olan dəniz fəzasının su sahəsidir.

HÜQUQİ REJİM.

1958-ci ilə açıq dəniz haqqında BMT Konvensiyası və 1982-ci il dəniz hüququ haqqında BMT konvensiyasına müvafiq olaraq, açıq dəniz sahilyanı, həmçinin dənizə çıxışı olmayan dövlətlər üçün azaddır.

Dənizə çıxışı olmayan dövlətlərin dənizə daxil olmaq imkanı olmalıdır. Bu məqsədlə onlar dənizə çıxışı olan dövlətlərlə onların ərazilərindən tranzit, dəniz limanlarına daxil olmaq və onun istifadəsi haqqında razılaşmalar bağlayırlar.

Hər bir dövlət açıq dənizin hər hansı bir hissəsinin öz suverendiyinə təhkim etmək ixtiyarında deyildirlər.

Açıq dənizin azadlığı recimi:

a) gəmiçiliyin azadlığı;

b) uçuşların azadlığı;

v) sualtı kabel və boru kəmərlərinin çəkilməsi azadlığı;

q) süni adaların v digər tikililərin quraşdırılması azadlığı;

e) elmi tədqiqatların azadlığını özündə birləşdirir.

Hər bir dövlət bu azadlıqları beynəlxalq hüquq normalarının tələblərini və digər dövlətlərin maraqlarını nəzərə alaraq həyata keçirməlidir.

Gəmiçiliyin azadlığı onu bildirir ki, sahilyanı, dənizə çıxışı olmayan hər bir övlətin onun bayrağı altında gəmilərin açıq dənizdə üzməsinə hüququ var.

Gəmilər bayrağı altında üzdukləri dövlətlərin milliliyinə məxsusdurlar. Gəmilərə milliliyin aid edilməsi onların qeydə alınması və bu və ya digər dövlətin bayrağı altında üzmə hüququnun verilməsinin qaydaları və şərtləri dövlətdaxili qanunvericilik ilə müəyyən edilir və müvafiq sənədlərlə tərtib edilir. Gəmi heyətinin ayrığı altında üzduyü dövlət arasında real əlaqə olmalıdır. Dəniz gəmiçiliyinin beynəlxalq təcrübəsində “əlverişli” bayraq metodu halları mövcuddur. Burada gəminin müəyyən dövlətdə qeydiyyatda olan ibr kompaniyaya məxsus olub, başqa dövlətin bayrağı altında üzməsi halları nəzərdə tutulur. Bu vəziyyət bir sıra dövlətlərin bayraq təqdim edilməyə, gəminin istismarına tələb olunan və ya itiyaz qeydiyyat recimlərini nəzərdə tutması ilə əsaslandırılır.

Açıq dənizdə gəmi təkə bayrağını gəzdirdiyi dövlətin yurisdiksiyasına təhkim olunur. Dövlət inzibati, texniki və sosial məsələlərdə öz yurisdiksiyasını, gəmilərə, kapitana və heyətə münasibətdə nəzarəti həyata keçirir, gəmilərin qeydiyyatını aparır, dənizdə üzmanın təhlükəsizliyini təmin edən tədbirlər görür, açıq dənizdə onun bayrağı altında üzən gəmidə baş vermiş ciddi qəzanın peşəkar istintaqını təşkil edir. Kapitana və ya heyətin üzvlərindən birinə qarşı cinayət və intizam məsuliyyəti bayrağın mənsub olduğu dövlətin məhkəmə və ya inzibati hakimiyyəti qarşısında qaldırıla bilər.

Konvensiyalar göstərilən prinsiplərdən bir sıra istisnaları nəzərdə tutur. Hər bi gəminin xarici gəmini o halda nəzarətdən keçirmək hüququ var ki, əgər ədəyərli əsaslarla şübhə yaranarsa:

- 1) gəmi dəniz quldurluğu ilə məşğuldursa;
- 2) gəmi qul alveri ilə məşğuldursa;
- 3) gəmi sanksiyalaşdırılmamış radio və televiziya verilişləri aparırsa;
- 4) gəminin milliliyi yoxdursa;

5) gəmi həqiqətən də hərbi gəminin mənsub olduğu milliliyə mənsubdursa, hərçənd ki, o xarici bayrağ ucaltmışdır və yaxud ümumiyyətlə, bayrağ ucaltmasından imtina edir.

Bundan başqa, işə qarışma aktı beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilmiş qaydalara əsaslandırılmalıdır.

Əsələn, sualtı teleqraf kabellərinin müdafiəsi haqqında 1884-cü il Beynəlxalq konvensiyası ilə hərbi gəmilərə teleqraf kabelini qırmaqda və zədələməkdə şübhəli olan gəmiləri izləmək və saxlamaq, gəminin milli mənsubiyyətini yoxlamaq, gəmi tərəfindən yol verilmiş pozuntular haqqında protokol tərtib etmək hüququ verilmişdir.

Əgər ki, sahilyanı dövlətin yurisdiksiyası altınd olan dəniz ərazisində qanun və qaydaları pozmasını müəyyən etmək üçün əsaslar olarsa, xarici gəminin belə “isti izlərlə” izlənməsi mümkündür. Açıq dənizdə sahilyanı dövlətin hərbi gəmi və ya hərbi uçan qurğu tərəfindən izlənmənin həyata keçirilməsinin əsas şərti davamlılıq hesab edilir, belə ki, o, bu dövlətin yurisdiksiyası altında olan dəniz fəzasında başlamalı və açıq dənizdə davam etdirilməlidir. Bu izləmə gəmi özünün və ya digər dövlətin ərazi dənizinə daxil olarkən dayandırılır.

Açıq dənizdə qeyri-kommersiya xidmətində olan hərbi gəmi və dövlətə münasibətdə olan gəmilərin müdaxilə aktları yolverilməzdir.

Gəmiçiliyin təhlükəsizliyin və dövlətlərin başqa maraqlarını beynəlxalq-hüquq normaları ilə təmin edilməsi məqsədi ilə hüquqazidd hərəkətlərin qarşısının alınması və ləğv edilməsi bir sıra tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur.

Hər bir dövlət onun bayrağı altında üzmə hüququ olan gəmilərə qulların daşınmasının qarşısını almaq üçün effektiv tədbirlər görməyə borcludur.

Dəniz quldurluğu kimi cinayətkarlığın qarşısının alınması üçün konkret tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Dəniz quldurluğu dedikdə, açıq dənizdə xüsusi mükiyyətli gəmilərin və uçan aparatların, gəmidə yerləşən əmlakının, şəxslərin, bir-birinə qarşı yönəldilmiş hüquqazidd zor işlətmə aktları nəzərdə tutulur.

Hər bir dövlət açıq dənizdə, istənilən dövlətin yurisdiksiyası olmayan başqa ərazidə quldur gəmisinin və ya quldur uçan aparatı ələ keçirə, bu gəmidə və ya uçan aparatın daxilində olan şəxsləri və ya əmlaka həbs qoya bilər. Ələ keçirməni həyata keçirən dövlətin məhkəmə orqanları cəzanın təyin edilməsi haqqında qərar qəbul edə bilər və bu gəmilərə, uçan aparatlara və əmlaka münasibətdə tədbirləri müəyyən etmə hüququna malikdir.

Bütün dövlətlər gəmilər tərəfindən açıq dənizlərdə həyata keçirilən narkotik və pıxotrop maddələrin qeyri-qanuni satışının qarşısının alınmasında

əməkdaşlıq etməlidirlər. Əgər dövlətin onun bayrağı altına üzən gəminin narkotik və psixotrop maddələrin qanunsuz alveri ilə məşğul olması haqqında lazım qədər əsası varsa, başqa dövlətləri bu qanunazidd alverin qarşısının alınmasında əməkdaşlığa dəvət edə bilər.

Dövlətlər həmçinin sanksiyalaşdırılmış verilişlərin qarşısının alınması məsələlərində əməkdaşlıq edirlər. Sanksiyalaşdırılmış veriliş elektrik rabitəsinin beynəlxalq qaydalarına zidd olaraq, əhali tərəfindən qəbul üçün nəzərdə tutulmuş, açıq dənizdə durmuş gəmidən və qurğulardan səs, səs radio və televiziya proqramlarının ötürülməsi, radiotezliklərin müəyyənləşdirilməsi deməkdir. Fəlakət siqnallarının sanksiyalaşdırılmış verilişlərə aid edilə bilməz.

Sanksiyalaşdırılmış verilişlərlə məşğul olan şəx məhkəmədə məsuliyyətə cəlb edilə bilər:

- a) bayrağı ucaldılmış dövlətin;
- b) qurğunu qeydədən dövlətin;
- v) şəxsin vətəndaşı olduğu dövlətin;
- q) verilişlərin ərazisində qəbul edilən dövlətin;
- d) sanksiyalaşdırılmış radioverilişlərinə maneə törədilən dövlətin.

Açıq dənizdə gəmiçiliyin hüquq recimi yardım göstərilməsi haqqında dənizdə insan həyatının mühafizəsi haqqında, dənizdə toqquşma və digər qəzaların xəbərdarlığı, dəniz mühitinin çirklənməsinin qarşısının alınması və nəzarət altında saxlanması haqqında müqavilələrdə nəzərdə tutulan qaydaları özündə əks etdirir.

Uçuşların azadlığı müəyyən edir ki, bütün dövlətlərin hava gəmiləri açıq dəniz üzərində hava fəzasında uçuşlar həyata keçirmək hüququna malikdirlər. Dövlətlər öz hava gəmilərinin açıq dəniz üzərindən uçuşların təhlükəsizliyini təmin edən tədbirlər görməyə borcludurlar. Hava uçuşları elə həyata keçirilməlidir ki, dəniz gəmiçiliyinə maneə törətməsin və dənizin başqa məqsədlər üçün istifadəsinə yol verməsin.

Kabel və boru kəmərlərinin çəkilməsi azadlığı açıq dəniz dəniz haqqında 1958-ci il və dəniz hüququ üzrə 1982-ci il Konvensiyaları ilə təmin edilmişdir. Sonuncu Konvensiya bir müəyyənləşməyə malikdir: hüquq kontinental şelfin hüdudlarından kənarında yerləşən açıq dənizin dərinliyinə aid edilir.

Kabel və boru kəmərlərinin quraşdırılması zamanı dövlətlər dəniz dərinliyində quraşdırılmış kabel və boru kəmərlərini nəzərə almalı və açıq dənizin azad istifadəsinə maneə törətməlidir.

Süni qurğuların və adaların tikilməsi azadlığı okeanın su sahəsi olan açıq dənizdə, həm də onun dibində-rayonda həyata keçirilir.

Açıq dənizdə balıq ovu azadlığı bütün dövlətlərə beynəlxalq vəzifələrə riayət edilməsi, həmçinin sahilyanı dövlətlərin maraqlarının gözlənilməsi şərti ilə təqdim edilir. Dövlətlər bir-birləri ilə dənizin canlı ehtiyatlarının qorunması və onların idarə edilməsi işində əməkdaşlıq edirlər və bu məqsədlə beynəlxalq təşkilatlar yaradırlar.

Balıq ovunun tənzimlənməsi və dənizin canlı ehtiyatlarının qorunması çoxtərəfli və ikitərəfli razılaşmalarla nəzərdə tutulur:

- a) yol verilən ovun yeni elmi məlumatlarla müəyyən edilməsi;
- b) açıq dənizin müəyyən rayonlarında balıq ovunun tənzimlənməsi;
- v) canlı ehtiyatın ayrı-ayrı növlərinin ovunun tənzimlənməsi.

Dövlətlər tərəfindən yaradılan orqanların vəzifələri siyahısına dəniz faunasının tədqiqatı və onun tam kökünün qırılmasına yol vermədən istifadə edilməsi daxildir.

Elmi tədqiqatların azadlığı dəniz hüququ üzrə BMT-nin 1982-ci ilk konvensiyası ilə rəqlament edilir. Coğrafi şəraitindən asılı olmayaraq bütün dövlətlər, həmçinin slahiyyətli beynəlxalq təşkilatlar dənizdə elmi tədqiqatlar aparmaq hüququna malikdir.

Dənizdə elmi tədqiqatlar sülh məqsədi ilə, uyğun metod və vasitələrlə və dənizin istifadəsinin digər növlərinə maneə yaratmamaq şərti ilə aparılır.

Dövlətlər və səlahiyyətli beynəlxalq orqanları və təşkilatları dəniz mühitində baş verən təzahürlərin və proseslərin birgə elmi tədqiqatın aparılması üçün ikitərəfli və çoxtərəfli razılaşmalar imzalayırlar.

Beynəlxalq dəniz dibi rayonu

Dəniz və okeanların dərinlikləri keçmişdə açıq dənizin sahəsi hesab edilirdi. Dəniz təkinin və dərinliyinin kəşfiyyat və hərbi məqsədlər üçün istifadəi imkanı onun xüsusi rəqlamentasiyası üçün şərait yaratdı. 1967-ci ildə BMT-nin Baş Assambleyasının qərarı ilə milli yurisdiksiyasının fəaliyyəti hüdudlarından kənarında dəniz və okeanların dərinliyinin sülh məqsədləri üçün istifadə komitəsi yaradıldı. Onun üzərinə dəniz hüququ məsələlərinə baxılması ilə yanaşı, dəniz təkinin hüququ recimi müəyyən edilmiş dəniz hüququ üzrə BMT-nin III Konvrasının hazırlanması həvalə edilmişdir. Bu recim dəniz hüququ üzrə 1982-ci il BMT Konvensiyasının XI hissəsində “rayon” adı altında qeyd edilmişdir.

“Rayon” Konvensiyasının 1-ci maddəsində milli yurisdiksiya hüdudlarından kənarında olan dəniz və okeanların dərinliyi və təki kimi müəyyən edilmişdir. 133-cü maddədə “ehtiyat” termini işlədilmişdir, bu da bütün ryon ərazisinin dəniz dərinliyinin və onun təkində yerləşən “bərək, maye və ya qaz tərkibli mineral ehtiyatlar, həmçinin yarımmetal birləşmələr” deməkdir. Rayonda çıxarılmış ehtiyatlara “faydalı qazıntılar” kimi baxılır.

136-cı maddəyə müvafiq olaraq, rayon və onun ehtiyatları “ümumi insan mirası” hesab edilir. Bu anlayışa əsaslanaraq 137-ci maddələrdə rayonun və onun ehtiyatlarının hüquqi statusu müəyyən edilmişdir. Bu sonrakı maddələrdə belə davam olunur.

Heç bir dövlət rayonun müəyyən hissələrinə və onun ehtiyatlarına münasibətdə suverendiyə və suveren hüquqlaa namizədlik iddiasının irəli sürə bilməz; heç bir dövlət, hüquqi və fiziki şəxs onun müəyyən hissəsini ələ keçirə bilməz. Rayonun ehtiyatlarına olan hüquqlar adından nümayəndə şəklində konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətləri özündə cəmləşdirən dəniz hüququ üzrə Beynəlxalq orqan çıxış edən bütün cəmiyyətə məxsusdur.

Orqan, köməkliyi ilə dövlətlərin rayonda fəaliyyəti həyata keçirən və ona nəzarət edən, xüsusən onun ehtiyatlarının idarə edilməsi məqsədlərinə köməklik göstərən təşkilatdır.

Rayonun ehtiyatları təcrid edilmə aid edilmir. Lakin rayonda çıxarılmış faydalı qazıntılar təcrid edilə bilər. Rayon dövlətlərin coğrafi şəraitindən asılı olmayaraq, inkişaf edən dövlətlərin və xalqların maraq və ehtiyaclarını nəzərə alaraq insanların rifahı üçün istifadə edilir. Rayonda fəaliyyətə nəzarət və onun həyata keçirilməsi bütün cəmiyyət adından olan orqan tərəfindən yerinə yetirilir. Beləliklə də, dünya iqtisadiyyatının sağlam və beynəlxalq ticarətin sərbəst inkişafına kömək edir. Orqan rayonda fəaliyyətdən əldə edilmiş maliyyə və digər iqtisadi gəlirlərin düzgün bölüşdürülməsini təmin edir.

Rayonun birbaşa istifadəsi, rayonda çıxarılmış faydalı qazıntıların daşınması, yenidən işlənilmə hazırlanması və satılması məqsədi ilə, dəniz dərinliyi üzrə Beynəlxalq Orqan müəssisə təşkil edir. Müəssisə öz funksiyalarını yerinə yetirmək üçün tələb olunan vəsait texnologiya ilə təchiz edilir.

Dövlətlər, dövlət müəssisələri, fiziki və ya hüquqi şəxslər rayonda öz fəaliyyətini Orqanla bağlanmış kontraktlar əsasında həyata keçirir.

Müasir dövrdə rayonun reciminin və onun ehtiyatlarının xarakteristikası 29 iyul 1994-cü il tarixli əlavə aktın müddəaları-1982-ci il dəniz hüququü üzrə BMT Konvensiyasının XI hissəsinin həyata keçirilməsi razılaşmasını özündə cəmləşdirir. Bu Razılaşma BMT-nin Baş katibinin başçılığı altında hazırlanmış, BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş və Konvensiyanın əsas hissəsi kimi qüvvəyə mindikdən və imzalandıqdan sonra müzakirə ediləcəkdir. Dövlətlərin dünya okeanının ehtiyatlarının istifadəsində birgə qarşılıqlı mənfəətli iştirakının optimal şərtlərinin müəyyən edilməsində Razılaşma Konvensiya normalarına Orqanın, Müəssisənin fəaliyyətinə, dəniz təkinin dərinlik sularının istifadəsi texnologiyasının ötürülməsi prinsiplərinin müəyyən edilməsinə əlavə və dəyişikliklər.

Elmi tədqiqatlar Orqan, həmçinin dövlət tərəfindən həyata keçirilə bilər. Rayonda aşkar edilmiş arxeoloji və tarixi obyektlər bütün bəşəriyyətin rifahı üçün qorunur və ya istifadə edilir. Burada hüdudları daxilində əmələ gələn dövlətin hüquqlarına üstünlük verilir. 1982-ci il Konvensiyası Rayonun ancaq sülh məqsədləri üçün istifadə edilməsinə əsaslanır. Bu konvensiyanın qəbulu olunmasına qədər, dəniz və okean dərinliklərinə münasibətdə hissə-hissə demilitarizasiya recimi nəzərdə tutulurdu. Dəniz və okeanların dərinliklərində və təkində nüvə silahının və kütləvi qırğın silahlarının digər növlərinin yerləşdirilməsinin qadağan edilməsi haqqında 1972-ci il müqaviləsi yalnız kütləvi qırğın silahlarına aid edilir.

Rayonda fəaliyyət Rayonu örtən suların hüquqi statusuna və yabu sular üzərində hava fəzasının hüquqi statusuna toxunmamalıdır.

Beynəlxalq kanallar

Beynəlxalq gəmiçilik üçün Sues, Panama və Kil kanalları böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Sues kanalı 1869-cu ildə açılmışdır. 1888-ci ildə isə Sues kanalında azad üzmənin təmin edilməsi məqsədilə Konstantinopol konvensiyası qəbul edildi. Konvensiyanın əsas müddəaları bunlardır. Kanal azaddır, bütün dövlətlərin ticarət və hərbi gəmiləri üçün sülh və müharibə dövründə açıqdır və kanalın blokadası yolverilməzdir. Müharibə edən dövlətlərin hərbi gəmilərinin kanaldan keçidi arasıkəsilmədən və ən qısa müddətli olmalıdır. Konvensiya kanalda giriş limanlarında və limanlardan 3 mil rayonlarda döyüşlərin aparılmasını qadağan edir.

1956-cı ildə Misir Ərəb Respublikası Sues kanalı Kompaniyasını milliləşdirdi və 1888-ci il konvensiyası tərəfindən müəyyən edilmiş recimə heç bir iddia irəli sürmədi. 1957-ci il 24 aprel tarixdə 1888-ci il Konvensiyasının müddəalarına riayət etməsində qətiyyətli olmasını bildirən Deklarasiya ilə çıxış etdi. Deklarasiya BMT-nin Katibliyində “beynəlxalq razılığa” kimi qeyd edildi.

Panama kanalı rəsmi olaraq 1920-ci ildə açılmışdır. Onun hüquqi recimi onun tikilməsinə qədər işlənilib hazırlanmışdır. 1902-ci ildə ABŞ və Böyük Britaniya Sakit və Atlantik okeanlarını birləşdirən dəniz kanalı haqqında Müqavilə imzaladılar. Bu kanalın idarəsi və mühafizəsi ABŞ tapşırıldı, gəmiçiliyin recimi isə 1888-ci il Konstantinopol Konvensiyası ilə müəyyən edilmiş recimə müvafiq olmalı idi. 1903-cü ildə ABŞ və Panama arasında iki okean arasında kanalın tikilməsi barədə Müqavilə imzalandı. Bunun üçün ABŞ-ə Panamanın ərazisində həmişəlik olaraq 10 mil eni olan ərazi verildi. Kanal neytral elan olundu və 1901-ci il Müqaviləsinə əsasən bütün dövlətlərin gəmilərinin keçidi üçün azad idi. Panama xalqının bu kanalın zonası üzərində suverenliyini qaytarılması uğrunda apardığı mübarizə 1977-ci ildə ABŞ və Panama arasında Panama kanalı haqqında yeni müqavilələrin Vaşinqtonda imzalanması ilə nəticələndi. Bu müqavilələrə müvafiq olaraq Panamanın kanalı zonası üzərində suverenliyi bərpa edilir. 31 dekabr 1999-cu il tarixdən sonra Panama onun idarəsi, istismarı və xidməti üzrə bütün funksiyaları öz üzərinə götürür. Kanal bütün dövlətlərin gəmiləri üçün açıq olan “həmişə neytral” su ərazisi elan olunur. Kanaldan bütün dövlətlərin hərbi gəmiləri üçün azad idi, təkcə ABŞ və Panamanın hərbi gəmilərinin keçid birinciliyi qaydası müəyyən edilmişdi.

Kil kanalı gəmiçilik üçün 1896-cı ildə açılmışdır, onun tikintisi Almaniya tərəfindən aparıldığından, o da burada üzmə recimini müəyyən etmişdi. Birinci Dünya müharibəsindən sonra kanalın beynəlxalq-hüquqi recimi müəyyən edildi, buna əsasən kanal bütün dövlətlərin ticarət və hərbi gəmiləri üçün açıq elan edildi. Al-hazırkı dövrdə kanaldan keçid AFR-nın daxili normaları-bütün ölkələrin gəmilərinin üzməsi azadlığını və hərbi gəmilərin keçidinin xəbərdarlıq qaydasını nəzərdə tutan Kil kanalında üzmə Qaydaları ilə tənzimlənir. Bir tərəfdən AFR, ikinc tərəfdən-bütün marağı olan dövlətlər arasında beynəlxalq müqavilənin bağlanması qərarı ideal olardı.

SUAL 3. Dəniz məkanlarından istifadədə beynəlxalq əməkdaşlığın təşkilati mexanizmləri.

Dövlətlərarası münasibətlərin tədqiqat və dəniz fəzalarının və ehtiyatlarının istifadəsi sahəsində normal fəaliyyətinin təmin edilməsində beynəlxalq mübahisələrin sülh yolu ilə həlli vasitələrinin rolu çox böükdür.

Bu şəraiti nəzərə alaraq, dəniz hüququ üzrə BMT-nin Birinci konfransında 1958-ci ildə Cenevrə konvensiyasıqıq fakultativ imzalanması üçün araşdırılması və tətbiqi ilə əlaqədar yaranan beynəlxalq mübahisələrin həlli qaydası haqqında Protokol təsdiq edildi. Lakin, burada iştirak edən dövlətlərin sayı az olduğundan, fakultativ protokol təcrübədə tətbiq olunmadı.

Dünya okeanının istifadəsi məsələləri üzrə dövlətlərarası münasibətlərdə görünməyən çətinliklər mübahisələrin həllinin effektiv sisteminin yaradılmasını tələb etdi. Belə bir məsələ dəniz hüququ üzrə BMT-nin Üçüncü Konfransının qarşısında qoyuldu. Uzun sürən danışıqlardan sonra, 1982-ci il konvensiyasının XV hissəsində əksini tapmış dəniz mübahisələrinin həlli mexanizmi işlənib hazırlandı.

Bu mexanizmin xüsusiyyəti onun funksional sinifləşdirilməsidir, yəni, dəniz fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində yaranan müxtəlif kateqoriyalı mübahisələrin sinifləşdirilməsinin qeydiyyatı imkanı. Konvensiyaya əsasən, şərhinə və tətbiqinə aid olan bütün mübahisələr, BMT-nin Nizamnaməsinə uyğun olaraq sülh vasitələri ilə həll edilməlidir. Tərəflərin seçimi ilə danışıqlar, sülh vasitələri, razılaşma prosedurası da daxil olmaqla həll edilməyən mübahisələr, mübahisənin hər bir iştirakçısının tələbi ilə mütləq qərar nəticəli proseduraya verilir. Konvensiy bu növ 4 prosedura nəzərdə tutur: BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi, dəniz hüququ üzrə Beynəlxalq Tribunal, arbitrac və xüsusi arbitrac.

Dəniz hüququ üzrə Beynəlxalq tribunal və xüsusi arbitrac-bu vaxta kimi beynəlxalq hüquqa məlum olmayan tamamilə yeni institutlardır.

Bu tribunal Konvensiya qüvvəyə mindikdən 6 ay sonra yaradılmalıdır. Hal-hazırda Konvensiyayı imzalayan dövlətlər tərəfindən yaradılmış hazırlıq komissiyası çərçivəsində, tərkibinə Reqlament və BMT-nin Beynəlxalq məhkəməsinin Statutu daxil edilmiş Tribunal Reqlamentinin işlənib hazırlanması işi aparılır. Tribunal, hər bir dövlətin iki nümayəndə təklif etdiyi siyahıdan seçilən 21 hakimdən ibarət olacaq. Onlar dəniz hüququ sahəsində ekspert olmalıdırlar.

Dəniz dərinliyinin beynəlxalq rayonunun ehtiyatlarının istifadəsi ilə əlaqədar mübahisələr üçün dənizin dərinliyinə toxunan, tərkibində 11 hakim olan mübahisələr üzrə Kamera nəzərdə tutulmuşdur. Kamera tərəfindən baxılan mübahisədə tərəf kimi təkcə dövlətlər deyil, beynəlxalq təşkilatların fiziki və hüquqi şəxslərin ola bilməsi tamamilə yeni bir işdir.

Konvensiyaya görə, xüsusi arbitrac balıq ovuna, dəniz mühitinin müdafiəsi və qorunması, dənizdə elmi tədqiqatlar, gəmiçilik, gəmilərdən

tullatılar nəticəsində dənizin çirklənməsi kateqoriyalı mübahisələrin həlli üçün yaradıla bilər. Xüsusi arbitrac mübahisənin baxılması üçün ekspertlər siyahısına daxil edilmiş şəxslərdən yaradılır.

Digər vasitələrin köməyi ilə həll edilməyən mübahisələrin birtərəfli müraciət yolu ilə məhkəmə və arbitrac prosedurasında baxılması heç bir zaman bu masştablı beynəlxalq müqaviləyə daxil edilməmişdir, bu da Konvensiyaya qeyri-adi xarakter verir.

Beynəlxalq dəniz təşkilatları

Dünya okeanında dövlətlərin əməkdaşlığı və dəniz hüququnun beynəlxalq inkişafında beynəlxalq təşkilatların rolu artmaqdadır. Müasir dövrdə fəaliyyəti dəniz fəzasının və ehtiyatlarının istifadəsi ilə bağlı olan 60 beynəlxalq təşkilat vardır. Onların arasında Beynəlxalq dəniz təşkilatı, dəniz peyk rabitəsinin Beynəlxalq təşkilatı, gəmiçilik üzrə Komitə YUNKTAD və YUNESKO Dövlətlərarası okeanoqrafik Komissiya mərkəzi yer tutur.

Beynəlxalq dəniz təşkilatı-1958-ci ildən fəaliyyətə başlayan, 1982-ci ilə qədər Dövlətlərarası dəniz konsultativ təşkilatı adını daşıyan-BMT-nin xüsusişdirilmiş müəssisəsidir. Bu təşkilat 1948-ci ildə BMT-nin Beynəlxalq dəniz Konfransında qəbul edilmiş konvensiya əsasında yaradılmışdır. Təşkilatın üzvləri 133 dövlətdir.

Beynəlxalq dəniz təşkilatının təşkilatı strukturu daxil edir: Assambleya-ali nümayəndəli orqan; Şura-icraedici orqan; Komitələr: dənizdə təhlükəsizlik üzrə, dəniz mühitinin müdafiəsi üzrə, hüquqi komitə; Baş katib başda olmaqla Katiblik.

Beynəlxalq dəniz təşkilatının əsas vəzifəsi dəniz ticarət donanmasının fəaliyyətinin texniki məsələlərinin həlli, dənizdə təhlükəsizliyin və dənizdə üzmənin effektivliyinin yüksəldilməsinin, gəmilərdən dəniz mühitinin çirklənməməsinin təmini və mühafizəsi məsələlərində dövlətlərin əməkdaşlığına yardım etməkdir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün Beynəlxalq dəniz təşkilatı dənizdə üzmə, gəmi quruculuğu dənizin çirklənməsinin qarşısının alınması məsələləri üzrə müxtəlif Konvensiyalarda iştirak edir, təşkilatın üzvləri tərəfindən onların baxılması və qəbulu üçün beynəlxalq konfranslar çağırır. Təkcə son illərdə Beynəlxalq dəniz təşkilatının başçılığı altında qəbul olunmuşdur: dəniz gəmiçiliyinin təhlükəsizliyinin əksinə yönəldilmiş qeyri-qanuni aktlarla mübarizə haqqında 1988-ci il konvensiyası və kontinental şelfdə yerləşdirilmiş stasionar platformaların təhlükəsizliyinin əksinə yönəldilmiş qeyri-qanuni aktlarla mübarizə haqqında 1988-ci il Protokolu, 1989-cu il dənizdə xilasetmə haqqında Konvensiya, netlə çirklənmə hallarında hazırlığın təmin edilməsi, onlarla mübarizə və əmkdaşlıq haqqında 1990-cı il konvensiyası.

Dəniz peyk rabitəsinin Beynəlxalq təşkilatı-1976-cı ildə təşkil edilmiş və 1979-cu ildə fəaliyyətə başlamış dövlətlərarası təşkilatdır. Dövlətlərdən başqa təşkilatın üzvləri milli qeyri-dövlət təşkilatları da ola bilər. Bu səbəbdən bu təşkilatın əsasını iki təşkiləddici sənəd-Konvensiya və istismar razılaşması təşkil edir. Təşkilatın məqsədi Yer in süni peykləri vasitəsi ilə fəlakətlər,

dənizdə insan həyatının xilasını, gəmiçiliyin effektivliyinin yüksəldilməsi və s. üçün dəniz rabitəsinin əsaslı surətdə yüksəldilməsidir.

Gəmiçilik üzrə Komitə 1965-ci ildə ticarət və inkişaf üzrə BMT-nin 1-ci Konfransının qərarı ilə yaradılmışdır; yüklərin dəniz yolu vasitəsi ilə daşınmasının iqtisadi aspektlərini və bu növ fəaliyyətin hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinin işləyib hazırlanması bu təşkilatın məqsədidir.

1960-cı ildə YUNESKO-nun nəzdində 1970-ci ildən YUNESKO çərçivəsində fəaliyyət göstərən sərbəst təşkilat statusu alan Dövlətlərarası **Okeanoqrafik Komissiya** yaradıldı. Bu təşkilatın məqsədi Dünya okeanının elmi tədqiqatlarının genişləndirilməsinə kömək etmək, dənizin canlı ehtiyatlarının və dəniz mühitinin, onun çirklənməsinin öyrənilməsi üzrə proqramların hazırlanmasında iştirak etməkdir. Komissiya dövlətlərin elmi-tədqiqat fəaliyyətini tənzimləyən beynəlxalq-hüquq normalarının hazırlanmasına kömək edir, dəniz hüququ məsələləri ilə diqqət yetirir. Buna misal okean haqqında məlumatların toplanması sisteminin hüquqi statusu haqqında Konvensiyanın layihəsinin hazırlanması ola bilər.

N Ə T İ C Ə

Beynəlxalq hüququ baxımından bütüb dəniz və okeanlar aşağıdakı 2 növə ayrılır: 1. Ayrı-ayrı dövlətlərin suverenliyi altında olan və onların ərazisini təşkil edən məqamlar; 2. Heç bir dövlətin suverenliyi altında olmayan məqamları. Dəniz sahili olan dövlətin tərkibinə suveren ərazisinin tərkibinə daxil sular və ərazi suları daxil edilir.

Dünya okeanın əsas hissəsi heç bir dövlətin suverenliyi altında olmayan ərazisidir. Burada da öz hüquqi rejimindən görə bir-birindən fərqlənən dəniz məqamları var. məsələn: müstəsna iqtisadi zonaŞ , continental şel açıq dəniz və s.....